

DSU har aldrig haft en lignende fremgangsperiode, hverken før eller siden. Igen trænger krisen sig på som forklaringsfaktor og måske også Sovjetunionens eksistens som et alternativ til kapitalismen, der vakte opsigt over hele Europa. Analysen kunne have stået stærkere med en klarere kobling til de overordnede politiske strømninger.

Trods svaghederne med hensyn til årsagsforklaringen er *Kampklar!* en imponerende redegørelse for 1930'ernes antifascistiske miljø, der bidrager til en bedre forståelse af den turbulente mellemkrigstid på de politiske yderfløje. Forfatteren anvender hidtil ubenyttet kildemateriale og kortlægger overbevisende et hidtil underudforsket område. For en bog, der bygger på et speciale, er dette ikke nogen lille bedrift.

Iben Bjørnsson

| MARIANNE ROSTGAARD OG MORTEN PEDERSEN (RED.): *Atomangst og civilt beredskab*, Aalborg Universitetsforlag, Aalborg 2020, 224 s., 250 kr.

Antologien *Atomangst og civilt beredskab* har baggrund i forskningsprojektet „Hvis Krigen Kommer“, der er et samarbejde mellem Aalborg Universitet og flere danske museer med støtte fra Velux-Fonden. Bogen repræsenterer derfor et tværinstitutionelt værk, der tager den svære opgave op at undersøge forestillinger om en krig, der aldrig brød ud, nemlig atomkrigen mellem NATO og USA på den ene side og Sovjetunionen og Warszawa-pagtlandene på den anden. Forfatterne og redaktørerne fortjener stor ros for at have behandlet et emne, der i sin natur er meget flygtigt: Hvordan man undersøger en krig, der aldrig har fundet sted, men som alligevel i høj grad har påvirket det danske samfund. Antologien lægger sig således i forlængelse af en spirende forskning i Danmark, der undersøger Den Kolde Krig fra nye perspektiver og med særligt fokus på den betydning, atomenergien har haft for det danske samfund.

Bogen *Atomangst og civilt beredskab* er redigeret af Marianne Rostgaard fra Aalborg Universitet og Morten Pedersen fra Nordjyllands Museum, og ud over forordet, der er skrevet af Pedersen, er der syv bidrag, hvoraf det første er en introduktion. Bogen er ikke inddelt kronologisk eller tematisk og kredser primært om tiden fra omkring 1945 til begyndelsen af 1960'erne. Hver artikel har egne fodnoter og litteraturliste og har et omfang på 20-30 sider, ligesom flere af artiklerne indeholder forskellige illustrationer og figurer.

I antologiens indledning, der er skrevet af Marianne Rostgaard, museumsinspektør Iben Bjørnsson og lektor Ivan Lind Christensen,

bliver det tematiske og teoretiske udgangspunkt forklaret. Centralt står spørgsmålet: „Hvilke forestillinger gjorde man sig i Danmark om virkningen af en mulig atomkrig?“ (s. 7). Da den altødelæggende atomkrig mellem øst og vest aldrig blev realiseret og ikke havde noget historisk fortilfælde, måtte myndigheder, samfundsaktører og borgere arbejde ud fra en forestillet krig med nukleare våben. For forfatterne står begrebet *scenarier* centralt. Scenarier er en måde at opstille en tænkt virkelighed, som det er muligt at forholde sig til ud fra den viden og de politiske tendenser, der er fremherskende i den pågældende periode. Den Kolde Krig og atomvåbnene var ikke statiske størrelser, men stod konstant til diskussion, hvilket også kom til at præge scenarietænkningen. Dette forhold er også vigtigt for en af bogens centrale tematikker, nemlig forskellen på det civile beredskab, forankret i statens ministerier, og civilforsvaret, der primært var baseret på frivillige borgere, der skulle mønstre i krigssituationer. Denne konstellation med to sameksisterende organisationer med samme formål er en særlig dansk konstruktion, der ikke genfindes i samme form internationalt, og det civile beredskab og civilforsvaret var langt fra altid enige i deres scenarie-tænkning (s. 18). Rostgaard, Bjørnsson og Christensen fremlægger herefter den eksisterende internationale og danske forskning i forestillinger om atomkrig og civilt beredskab og giver et kort historisk rids af atombombens udvikling som afskrækkelsesvåben.

I artiklen „Det centrale civile beredskab og REGAN Vest“ af museumsinspektør Bodil Frandsen bliver organisationen og opbygningen af det civile beredskab undersøgt og sammenholdt med et af dens største materielle produkter: Regeringsanlæg Vestdanmark (forkortet REGAN Vest). Frandsen bygger sin skildring på et omfattende materiale fra forskellige nationale og internationale organisationer, bl.a. NATO og Sekretariatet for civilt beredskab, kombineret med en materiel læsning af REGAN Vest og de teknologier, der var forbundet med det (s. 30-31). Hvor der efterhånden findes en vis litteratur om civilforsvaret i Danmark, er det civile beredskab stort set ukendt. Frandsen formår både at fremhæve årsagerne til grundlæggelsen af det civile beredskab og dets organisation og beføjelser. Med REGAN Vest som udgangspunkt fremhæver Frandsen, at: „Anlæggene er derfor i sig selv vigtige kilder til forståelse af de forestillinger, man konkret gjorde sig om et krigsforløb og om mulighederne for at redde landet igennem en krig med brug af atomare våben“ (s. 50).

Frandsens artikel yder et værdifuldt og spændende bidrag til den danske forskning i forestillinger om atomenergien. Meget af den hidtidige internationale forskning er foregået i lande, der har haft en mere klar materiel arv i form af kernekraftværker, atommissilbaser m.v.,

nemlig nationer som USA og Storbritannien, Frankrig, Sverige, Tyskland m.fl. Denne materielle dimension, hvor mulige atomkrigsscenerier er blevet konkret omsat i bygninger, landskaber og teknologier, viser Frandsen i sin gennemgang af bygningen af REGAN Vest også var til stede i Danmark. Det er godt at se, at dette materielle perspektiv er begyndt at vinde indpas i den danske historietradition.

„Stands tilløb til panik“ – Civilforsvarspjecer som social kontrol“ er navnet på Iben Bjørnssons bidrag til antologien og omhandler den måde, forestillinger om atomkrigen blev „harmoniseret“ på i NATOs Civilforsvarskomiteé og Seniorkomiteén for Civil Beredskabsplanlægning, samt den betydning, denne harmonisering fik for civilforsvarets strategier i Danmark (s. 65-66). Artiklen bygger på kilder fra disse to NATO-organisationer samt danske aktører som Civilforsvarsstyrelsen og Indenrigsministeriet. Bjørnsson gennemgår atomvåbnenes udvikling og den betydning, udviklingen fik for NATOs forestillinger om atomkrigen, og hvad der er lige så relevant: Hvordan man kunne sælge overlevelsesscenerier til den civile befolkning. Med overgangen fra atom- til brintbomber blev det tydeligt, at de gamle planer, hvor man forventede, at samfundet kunne overleve mere eller mindre intakt, ikke var tidssvarende. Dette medførte en kursændring i NATOs strategi. Internt i NATO var der en udbredt frygt for den skade, en ukontrollerbar panik i befolkning kunne forårsage, og NATO-strategerne frygtede, at de dystre forudsigelser om en krig med brintbomber ville anspore til netop dette. Denne bekymring var ikke lige så udbredt i det danske civilforsvar, men pga. NATOs indflydelse fik den også betydning for den måde, civilforsvaret arbejdede i Danmark på, især på den husstandsomdelte pjecé „Hvis krigen kommer“ fra 1962 (s. 96).

Bjørnsson har med sin artikel påpeget den store betydning, som toneangivende autoriteter som NATO kan have i at ensrette forestillinger og scenarie-tænkning på tværs af landegrænser. Bjørnsson har flere gode formuleringer, der pepper det tunge NATO-materiale op og lægger en passende ironisk distance, f.eks.: „Man fristes til at sige, at staten, som Gud, hjælper den, der hjælper sig selv“ (s. 71).

Det næste bidrag er af Ivan Lind Christensen med titlen „Fortidige fremtider – En undersøgelse af forestillinger om atomkrig, atombomber og radioaktivitet i Danmark 1945-1963“ og omhandler forestillinger om især atomkrigen og den radioaktive stråling i de videnskabelige miljøer i Danmark. Med et begrebshistorisk udgangspunkt og et afsæt i populærvidenskabelige bøger og udgivelser samt offentlige betænkninger identificerer Christensen en udvikling i forståelsen af særligt den radioaktive stråling fra 1945 og hen mod midten af 1960'erne. I begyndelsen af perioden blev den radioaktive stråling betegnet som noget særegent for atombomben, som man ikke havde noget passen-

de forsvar imod. Atombomben selv adskilte sig dog ikke nævneværdigt fra de konventionelle våben, ud over at den var mangefold kraftigere (s. 109-110). Med brintbombetestene i midten af 1950'erne blev den offentlige frygt for stråling kraftigt øget, men på trods af at der blandt videnskabsfolkene var en udbredt viden om, at den radioaktive stråling kunne medføre sygdom, var videnskabsfolkenes respons mere af-dæmpet (s. 126-127).

Den næste artikel i antologien er „Kan man overleve en atomkrig?“ af Marianne Rostgaard. Artiklen omhandler receptionen af den før-omtalte piece „Hvis krigen kommer“ samt forestillinger om radioaktiv stråling, sådan som de kom til udtryk i dagspressen omkring 1962. Centralt for Rostgaard står spørgsmålet om, hvordan man i samtiden forestillede sig, at civilforsvaret kunne overleve en ny storkrig med brintvåben (s. 133). Rostgaard fremhæver, at responsen på „Hvis krigen kommer“ var overvejende positiv (s. 152), og i hvert fald på visse områder bidrog den til at øge interessen for selvbeskyttelse i den danske befolkning i tilfælde af en atomkrig (s. 161-163).

Rostgaard identificerer tre hovedgrupper med hver deres respons på „Hvis krigen kommer“: Samfundsborgeren (s. 153), verdensborgeren (s. 157) og en tredje unavngivet gruppe (s. 158). Samfundsborgeren, der var den største gruppe og overvejende positiv i forhold til pjecen (s. 160-61), fokuserede på det personlige ansvar for at overleve atomkrigen. Verdensborgergruppen var derimod mere internationalt fokuseret og ønskede at fjerne de årsager, som var grunden til konflikt i verden. Den sidste gruppe var modsat de to foregående mindre interesseret i at afværge atomkrigen og havde en mere religiøst funderet forståelse af, at man måtte leve med den angst, som atomvåbnene frembragte.

”Erindringer om den kolde krig – Danskerne og atombomben“ af museumsinspektør Ulla Vanke Sand Egeskov er antologiens næstsidste artikel og undersøger de tanker, den „almindelige“ dansker gjorde sig om atomkrigen i perioden (s. 169). Artiklen er baseret på interviews med 22 danskere i forskellige aldre og med forskellige baggrunde (s. 175) og anvender en begrebs- og erindringshistorisk tilgang. Egeskov identificerer to grupper: de samfundsengagerede og de hverdagsorienterede (s. 177), som havde hver deres tilgang til Den Kolde Krig. De samfundsengagerede gjorde, som navnet antyder, en aktiv indsats for at modvirke den katastrofe, en atomkrig repræsenterede. Modsat blev de hverdagsorienterede, i hvert fald efter eget udsagn, i mindre grad påvirket af forestillingen om atomkrigen.

Det står ikke helt klart for mig, om artiklen ønsker at belyse erindringer om Den Kolde Krig, eller om den forsøger at rekonstruere de forestillinger, der var fremherskende i samtiden. Begge tilgange synes

at optræde. F.eks. skriver Egeskov på side 171: „Vi har bedt folk om at genkalde sig deres datidige samtidsforståelse“, mens der på side 172 står: „Med udgangspunkt i interviewpersonernes erindringer kan vi forsøge at trække nogle tendenser. Resultatet kan forhåbentlig bruges til at sige noget om, hvordan danskerne husker koldkrigsperioden“. Der er her en klar distinktion, der også har afgørende betydning for artiklens udsagnskraft. Jeg er ikke negativt indstillet over for interview som kilde, der ligesom alle andre typer af empiri har sine fordele og ulemper. At genskabe „almindelige danskeres“ forestillinger om atomkrigen i perioden fra 1945 til midten af 1960'erne gennem interview i dag er dog yderst vanskeligt, da erindringer er belagt med en række forbehold. Havde artiklen inddraget skriftlige kilder fra samtiden eller kigget på den øvrige litteratur, der efterhånden findes om emnet, kunne det have styrket den betydeligt.

Antologiens sidste artikel, „Når Danmark atter er besat! – Tidlige forestillinger om den næste krig“, er skrevet af museumsleder Peer Henrik Hansen og omhandler de tiltag og hemmelige netværk, hvis formål var at sikre den danske stats overlevelse i tilfælde af en sovjetisk besættelse af Danmark. Arven fra 2. Verdenskrig var tydelig her, og der var en høj grad af kontinuitet. Mange tidligere modstandsfolk blev involveret, blandt andet på baggrund af scenarie-tanken om, hvad der ville ske, hvis Danmark blev besat igen (s. 195). I tilfælde af en ny storkrig ville en række grupper skulle operere bag fjendens linjer i det besatte Danmark og udøve sabotage og videregive informationer til især USA (s. 198-199). Disse initiativer var præget af et ofte noget spændingsfyldt forhold mellem de amerikanske og de danske efterretningstjenester (s. 203). For at sikre den danske stats overlevelse skulle der også være mulighed for, at en eksilregering kunne flytte til udlandet og videreføre regeringens arbejde derfra (s. 211).

Denne stærke kontinuitet betyder også, at Hansens bidrag adskiller sig meget fra antologiens øvrige artikler, da atomkrigen ikke indtager en så central position. Dette er ikke en mangel ved artiklen, da det er meget interessant at se, hvordan forskellige forestillinger og scenarier har eksisteret i forskellige dele af den danske stat og regering, f.eks. at der i hvert fald ind til midten af 1950'erne tilsyneladende ikke fra Forsvarets Efterretningstjeneste har været taget aktivt stilling til, hvad der ville ske, hvis besættelsen inkluderede atomangreb på Danmark (s. 214-15).

Atomangst og civilt beredskab rummer en række interessante bidrag, der nuancerer vores forståelse af den måde, hvorpå man i Danmark forestillede sig, man kunne forholde sig til og måske endda overleve en mulig atomkrig mellem Øst og Vest. Der er dog nogle generelle mangler. Flere af bidragene tager udgangspunkt i Caspers Sylvests

artikel „Atomfrygt og Civilforsvaret“ fra 2018¹ og Matthew Grants og Marie Cronqvists artikler og bøger (se f.eks. s. 66, 133-34 og 174). Det har været oplagt at inddrage disse forfattere, men man kunne have ønsket sig en bredere benyttelse af den omfattende litteratur, der findes om især forestillinger og viden. „Forestillinger“ som begreb kunne have været teoretiseret yderligere og anvendt mere eksplicit hos nogle af bidragsyderne. Hvad indebærer forestillinger helt præcist i denne antologi, og hvad konstituerer dem som enhed? Viden som begreb går igen i antologiens bidrag (f.eks. s. 7, 74, 97 og 135), men er ikke blevet eksplicit teoretiseret. Hvad forstår antologiens forfattere ved begrebet „viden“, og hvad forstod samtidens aktører ved begrebet? Rostgaard og Christensen har tidligere, i 2019, udgivet en artikel med en videnshistorisk tilgang i et særnummer af *Kulturstudier* om videnshistorie,² hvor Christensen også var redaktør, og det kan derfor undre, at netop dette begreb ikke er blevet mere eksplicit behandlet.

I bogens forord skriver Morten Pedersen, at „Den [*Atomangst og civilt beredskab*] kan således både læses som den første introduktion på dansk og med et dansk materiale til sit tema og som en mulighed for grundig fordybelse i aspekter af den historieoplevelse, som publikum får på krop og sanser ved et besøg i *REGAN Vest – Danskernes Koldkrigsmuseum, Koldkrigsmuseum Langelandsfort og Koldkrigsmuseum Stevnfort*“ (s. 6). Med dette in mente og det faktum, at fem ud af bogens syv bidragsydere er museumsinspektører på de ovennævnte museer samt Nordjyllands Museum, kan det undre, at der ikke er bidrag med en mere museal tilgang til emnet. Hvordan udstiller og formidler man forestillinger om en krig, der aldrig har fundet sted, men som alligevel har efterladt sig en række genstande og bygninger, og som stadig er nærværende for mange danskere? Det havde været interessant at læse nogle refleksioner over dette, som jeg også tror, har mere almen værdi for de danske museer.

Trods visse mangler og forbehold er *Atomangst og civilt beredskab* et vigtigt bidrag til en spirende dansk forskningstradition. Bidragene belyser en række områder af den danske historie, der indtil videre kun i begrænset omfang har været undersøgt, og endnu en gang fortjener forfatterne og redaktørerne ros for at tage denne svære opgave op.

Aske Hennelund Nielsen

¹ Casper Sylvest: „Atomfrygten og civilforsvaret“, *Temp – Tidsskrift for Historie*, 8, nr. 16 (2018), s. 16-39.

² I. Lind Christensen & M. Rostgaard: „Alkymistens drøm og fru Bergmans kaffe: Forankring af viden om atombomber og radioaktivitet mellem videnskab og dagligdag i Danmark 1945-1963“, *Kulturstudier*, 10, nr. 2 (2019), s. 37-61.